

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Octave Merlier, *Le Quatrième Évangile. La question Johannique*. Athènes 1961. P. P. 484.

Τὸ παρὸν ὀγκῶδες σύγγραμμα τοῦ γνωστοῦ εἰς τὸν ἑλληνικὸν πνευματικὸν κόσμον διακεκριμένου διευθυντοῦ τοῦ ἐν Ἀθῆναις Institut Français εἶναι «θέσις» ὑποβληθεῖσα καὶ ὑποστηρικθεῖσα διὰ τὸ doctorat ès lettres εἰς τὴν Σορβὸννην τῇ 14/4/1945 δακτυλογραφημένη (ὑπὸ τὰς γνωστὰς καὶ εἰς τὰ ἡμέτερα πανεπιστήμια πολεμικὰς συνθήκας), δημοσιευμένη δὲ μάλιστα ἐφέτος μετὰ τῆς ὑποσχέσεως μὲν ὅτι μετ' οὐ πολὺ θέλει ἐπακολουθήσει ἢ δημοσιεύσει τῆς ἔκτοτε ἐτοίμου ἐκτενεστάτης μελέτης του περὶ τῆς γλώσσης τοῦ δ' Εὐαγγελίου, τοῦ ὁποίου τμῆμα ἀποτελεῖ τὸ μετὰ χεῖρας βιβλίον, ὡς καὶ ἐνὸς παραρτήματος παρέχόντος εἰκόνα τῆς καταστάσεως τῶν νεωτάτων σχετικῶν ἐρευνῶν καὶ συμπληροῦντος ἢ καὶ τροποποιούντος ἑνῆς τῶν ἐνταῦθα διατυπουμένων ἐκδοχῶν, ἐπὶ τῇ προϋποθέσει δὲ τοῦ συγγραφέως, ὅτι νεώτεροι ἐρευνῶν τὸν ἔπεισαν, ὅτι ἢ περὶ τὴν γλῶσσαν τοῦ ἐν λόγῳ Εὐαγγελίου γνώμη του δὲν ἠστόχησε τοῦ ὀρθοῦ. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται, ὅτι ἢ προτασομένη τοῦ ἔργου τοῦτου πλουσιωτάτη βιβλιογραφία δὲν ἐξέρχεται τῶν ὀρίων τῆς πολεμικῆς περιόδου καὶ ὅτι ἀπουσιάζουσιν ἐξ αὐτῆς αἱ σπουδαιόταται περὶ τοῦ δ' Εὐαγγελίου ἐργασίαι τῶν Bultmann (1941), Dodd (1953), Ed. Hoskyns-Davey (1947), Barrett (1955), Cross (1957) Boismard (1958), ὡς καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς τὰ εὐρήματα τοῦ Qumran ἐργασίαι τῶν Rowley, Cross, Baumbrach καὶ εἰς τινος ἄλλου, τὰς ὁποίας ἀσφαλῶς θὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν του κατὰ τὴν ἐκδοσιν τῶν συμπληρωματικῶν τευχῶν τοῦ ἔργου του ὁ κ. Μ. Ἐν τῷ προλόγῳ του ἐξηγεῖ καὶ δικαιολογεῖ τὴν ἔκτασιν, ἣν ἔλαβεν ἢ παροῦσα ἐργασία, ἐξελιχθεῖσα εἰς συλλογικὴν μελέτην περὶ τοῦ Ἰωαννείου προβλήματος, λόγῳ τῆς σπουδαιότητος καὶ τῆς πολυμερείας τῶν κατὰ τὴν διαπραγματεύσειν τοῦ κεντρικοῦ τοῦ θέματος περὶ τῆς γλώσσης τοῦ δ' Εὐαγγελίου διεγειρομένων ποικιλιωτάτων διαφερόντων.

Τὴν ἐργασίαν ταύτην διαιρεῖ ὁ σ. εἰς 12 κεφάλαια, ἐν τῷ α' τῶν ὁποίων ἀσχολεῖται διὰ μακρῶν περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ σπουδαιοτάτου Ἰωαννείου προβλήματος (σ. 37-114), ἐν τῷ σπουδαίῳ β' κεφ. διατυπώνει εἰς εὐρυτάτην ἔκτασιν τὰς ἀρχὰς καὶ τὴν μέθοδον τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐργασίας (σ. 115-189), ἐν τῷ γ' κεφ. πραγματεύεται περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰωάννου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Κ. Διαθήκης (191-220), ἐν τῷ δ' κεφ. περὶ τοῦ Ἰωάννου κατὰ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν (220-45), ἐν τῷ ε' περὶ τῆς Ἐφέσου κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀπ. Παύλου (247-62), ἐν τῷ ς' περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἰωάννου κατὰ τὸν Μάρκον (263-73), ἐν τῷ ζ' κατὰ τὸν Ματθαῖον καὶ Λουκᾶν (275-84), ἐν τῷ η' κατὰ τὸ δ' Εὐαγγέλιον (285-328), ἐν τῷ θ' κατὰ τὸν Παῦλον (327-71), ἐν τῷ ι' κεφ. περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Παύλου πρὸς τοὺς τέσσαρας εὐαγγελιστὰς (373-404), ἐν τῷ ια' ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς συγγραφῆς καὶ τῆς οἰκονομίας τοῦ δ' εὐαγγελίου (405-432) καὶ τέλος ἐν τῷ ιβ' συνάγονται τὰ συμπεράσματα τῆς ὅλης ἐρεῦνης τοῦ κ. Merlier (433-48) καὶ ἐπακολουθοῦσι πίνακες τῶν μνημονευμένων ἐν τῷ ἔργῳ χωρίων τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης, τῶν ἑβραϊκῶν, λατινικῶν καὶ ἑλληνικῶν λέξεων καὶ τῶν κυριωτέρων κυρίων ὀνομάτων καὶ δὴ καὶ ἀναλυτικὸς πίναξ τῆς ὕλης (σ. 449-484), ὡς καὶ χάρτης τῆς Μεσογείου θαλάσσης ἀπὸ τῆς Ἰταλίας μέχρι τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης. Τὸ συμπέρασμα τῆς ἐν τῷ παρόντι ἀξιολόγῳ ἔργῳ διαλαμβανόμενης ἐρεῦνης τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως εἶναι, ὅτι ὁ ἀπόστολος Ἰωάννης δὲν εἶναι συγγραφεὺς τοῦ δ' Εὐαγγελίου, ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο εἶναι ἅμα μὲν ἐκλογὴ (un choix) διηγήσεων περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ, προσηρμοσμένων πρὸς τὴν νέαν μορφήν τοῦ Ἰησοῦ, θεωρουμένου ὡς Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ἅμα δὲ σύνολον (une somme) ἐνηρμωσιμένων πρὸς

τὸν σκοπὸν αὐτοῦ, ἔργον ἕμως οὐχὶ ἐνὸς ἀνδρός, ἀλλὰ διαφόρων συντακτῶν, ὁ προτελευταῖος τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ὁ συγγραφεὺς τῶν Ἰωαννείων ἐπιστολῶν, μικρασιατῆς τὴν καταγωγὴν, πιθανώτατα δὲ ὁ λεγόμενος «πρεσβύτερος Ἰωάννης τῆς Ἐφέσου, ὑποστάς, πρὸς τοὺς ἄλλους, καὶ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀπ. Παύλου καὶ συνδυάσας τὴν μυστικίζουσαν ἰουδαϊοελληνικὴν πνευματικότητα μετὰ τῆς αὐστηρᾶς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων, ἐπιτυχῶν δὲ διὰ τῆς φιλοσοφίας του καὶ τῆς θεολογίας του νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον τὴν μορφήν τοῦ Χριστοῦ. Ἐπειδὴ ἔτυχε νὰ ἔχωμεν κἀπως ἀσχοληθῆ περὶ τὸ Ἰωάννειον πρόβλημα καὶ ὡς ἐπαναλειμμένους διδάξαντες εἰσαγωγὴν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ δ' Εὐαγγελίου καὶ κατὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν ἡμετέρου ὑπομνήματος, δικαιούμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι θαυμάζομεν ὄχι μόνον τὸ πάθος τοῦ συγγραφέως διὰ τὸ Ἰωάννειον πρόβλημα, ἀλλὰ καὶ τὴν προκειμένην σοβαρὰν ἐργασίαν, προῖδν πολλοῦ μόχθου, καὶ ἐκτιμῶμεν καὶ διαφόρους λεπτάς ἐν αὐτῇ παρατηρήσεις του, ἰδιαιτάτα δὲ τὰς εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ δ' Εὐαγγελίου ἐρεῦνας του, εἰς ἃς ἔχει σπουδαῖον ὄδηγόν καὶ τὴν ἀρίστην γνώσιν τῆς δημόδους ἑλληνικῆς, δὲν εὐρίσκομεν ἕμως ἀρκούντως πειστικὰ τὰ συμπεράσματά του περὶ τοῦ Ἰωαννείου προβλήματος καὶ ἰδιαιτέρως περὶ τῆς γενέσεως, συνθέσεως καὶ ἐνότητος τοῦ, κατὰ τὴν ὁμολογίαν ἐπιφανῶν μελετητῶν τοῦ δ' εὐαγγελίου, μοναδικοῦ τούτου ἀριστουργήματος τῆς παγκοσμίου λογοτεχνίας, προσφιέστατα παραβληθέντος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ D. Strauss πρὸς τὸν ἄνευ ραφῆς χιτῶνα, ὅστις δὲν δύναται νὰ διακριθῆ εἰς μέρη, χωρὶς νὰ σμισθῆ. Βλέπε καὶ τὸ ἐξαιρετὸν ἔργον τοῦ κορυφαίου τῶν συγχρόνων ἀγγλοσαξάνων ἐρμηνευτῶν κ. C. H. Dodd, *The Interpretation of the fourth Gospel* (Cambridge Univ. Press, 2 ἔκδ. 1954), τὸ ὅποιον γνωστὸς ἀγγλὸς θεολόγος, ὁ Paul Winter, ἀνεγνώρισεν ὡς τὸ σπουδαιότατον ἀγγλιστὶ ἐκδοθὲν βιβλίον μᾶς ὀλοκλήρου γενεᾶς (*Theol. Literaturzeitung* 1955 No 3).

II. I. ΜΗΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Δημητρίου Ἡλιοπούλου, Ἡ μητρικὴ γλῶσσα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐν Ἀθήναις 1961. Σελ. 110.

Ἡ παροῦσα πραγματεία ἐνὸς φιλοπόνου καὶ φιλοπάτριδος ἐφημερίου ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτεταῖς τῆς Β. Ἀμερικῆς, συνταχθεῖσα αὐτόθι καὶ δὴ τῇ ἐνθαρρύνσει, ὡς λέγει, καθηγητῶν τοῦ ἐν Ν. Ὑόρκῃ Jewish Theological Seminary καὶ ἐκδοθεῖσα ἐν Ἀθήναις ἐπιμελεῖα τοῦ διδάκτορος τῆς Θεολογίας κ. Π. Δημητροπούλου, ἀποσκοπεῖ νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ μητρικὴ γλῶσσα τοῦ Κυρίου δὲν ἦτο ἡ ἀραμαϊκὴ, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν σήμερον ἐν τῇ ἐπιστήμῃ γνώμην, ἣν ἀσπάζονται καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν νεοελλήνων θεολόγων, ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο καταλήγει ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζων ἐν ἐννέα κεφαλαίοις καὶ ἐπὶ τῇ βᾶσει ἀμερικανικῶν κυρίως ἐργασιῶν τὴν ἐξέλιξιν τῆς τε ἑλληνικῆς καὶ τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης, τὴν ἱστορίαν τῆς Παλαιστίνης ἀπὸ τῆς διασπίσεως τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ βασιλείου κατὰ τὸν 1' αἰῶνα π.χ., καὶ δὴ καὶ τὴν ἐπὶ τὴν χώραν ταύτην ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν πολλαχοῦ μαρτυρουμένην διείσδυσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς αὐτήν. Ἄλλ' ἡ γνώμη αὕτη, ἥτις ὑπεστηρίχθη καὶ παλαιότερον ὑπὸ τοῦ D. Diodati (*De Christo graece loquente* 1767), βραδύτερον δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Roberts (*Greek-the language of Christ*, 1887) καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων ὑπὸ τοῦ Π. Καρολίδου (Περὶ τῆς ἐθνικῆς καταγωγῆς τῶν ὀρθοδόξων Συρίας καὶ Παλαιστίνης 1909), καὶ τὴν ὁποίαν ὑποστηρίζει ἐν τῷ προλόγῳ τῆς πραγματείας (σ. 11-21) καὶ ὁ ἐπιμεληθεὶς τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς κ. Δημητρόπουλος, ὅσον καὶ ἂν διαθρύπτῃ τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν φιλοτιμίαν, δὲν εὐσταθεῖ, δι' ὃ καὶ εὐλόγως ἐπολεμήθη καὶ ὑπὸ τοῦ συναδέλφου ἀρχιμανδρίτου κ. Εὐαγγέλου Ἀντωνιάδου ἐν *εἰδικῇ πραγματείᾳ* (Τὸ πρόβλημα τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ, 1933), ἅτε στερομένη ἀσφαλῶν ἐρεισμάτων. Τὸ μόνον δὲ, τὸ ὅποιον φαίνεται πιθανώτερον καὶ ἀπεδέχθησαν καὶ ἐπιστήμονες τῆς περιωπῆς τοῦ Zahn καὶ τοῦ Dalman, εἶναι ὅτι ὁ Κύριος, παραλλήλως πρὸς τὴν μητρι-

κὴν του ἀραμαϊκὴν γλῶσσαν, θὰ ἐγίνωσκεν ὀπωσδήποτε καὶ κατ' ἀνθρώπων καὶ δὴ καὶ ὡς Γαλιλαῖος τὴν ἐλληνικὴν κοινὴν, ἥτις ἦτο διαδεδομένη μάλιστα μὲν ἐν Γαλιλαίᾳ καὶ ἄλλαις ἐπαρχίαις τῆς Παλαιστίνης, ἀρκοῦντως δὲ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἰουδαίᾳ, ὡς ὑποστηρίζομεν ἤδη ἐν τῇ διδασκαρικῇ ἡμῶν διατριβῇ «Ὁ Ἰουδαϊσμός ἐπὶ τοῦ Ἰ. Χριστοῦ» (Α' 1918, σ. 103 ἐξ.), εὐχαρίστως δὲ βλέπομεν, ὅτι ἡ μεσάζουσα αὐτῇ λύσις ὑποστηρίζεται καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ὑπὸ γνωστῶν ἐπιστημόνων, ἐν οἷς καὶ ὁ κ. Β. Ἰωαννίδης (Ἐισαγωγή εἰς τὴν Κ.Δ. σ.25).

Π. Ι. ΜΙΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

M. J. Le Guillou. O. P., Mission et unité. Les exigences de la communion. Les éditions du Cerf. Paris. I 1960 PP. 292. II. 1960 PP. 340.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι, παρὰ τὴν ἐπιφυλακτικὴν ἔναντι τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως στάσιν τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Θεολογία μετὰ διαρκῶς αὐξήσεως ἐντάσεως παρακολουθεῖ τὴν ἐν λόγῳ κίνησιν. Περὶ τούτου μαρτυρεῖ εὐγλώττως καὶ τὸ ἐν τῇ γνωστῇ συλλογῇ Unam Sanctam πρό τινος ἐκδοθὲν μετὰ χειρᾶς ἀξιόλογον ἔργον τοῦ γνωστοῦ εἰς τοὺς ὀρθοδόξους, ἰδίᾳ τοὺς ἐλληνικοὺς θεολογικοὺς κύκλους, καθηγητοῦ ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τῶν Frères Prêcheurs ἐν Saulchoir καὶ μέλους τοῦ ἐν Παρισίοις κέντρου φιλενωτικῶν σπουδῶν Istina κ. Le Guillou, παραμεινάντος πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐπὶ ἐν ἔτος ἐν Ἀθήναις πρὸς παρακολούθησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν ζωῆς καὶ ἔκτοτε ἐπανειλημμένως ἐπισκεφθέντος τὰς τε Ἀθήνας καὶ τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀσχολουμένου δὲ μετὰ ζωηροτάτου διαφέροντος καὶ περὶ τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν. Τοῦ διαφέροντος δὲ τούτου καὶ τῶν συντόνων σχετικῶν δικταετῶν μελετῶν του καρπὸς εἶναι τὸ μετὰ χειρᾶς δίτομον ἔργον, ἀφιερωμένον εἰς τὴν παμμερῆ ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος τῆς σχέσεως τῆς οἰκουμενικῆς καὶ τῆς καθ' ὄλου φιλενωτικῆς κινήσεως πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἱεραποστολῆς (mission), προβλήματος ἀποτελοῦντος, κατ' αὐτόν, τὴν κλεῖδα πρὸς κατανόησιν καὶ τῶν πρὸς ἀλλήλας σχέσεων τῶν διαφόρων ἐν τῷ κόσμῳ ἐκκλησιῶν (ἐξαιρέσει τῆς ρωμαιοκαθολικῆς), ἃς προτιμᾷ μετὰ τοῦ ἐπιφανοῦς συμμοναστοῦ του κ. Congar νὰ ἀποκαλῇ communions. Ἡ δὲ ἱεραποστολή, ἐκ τῆς κινήσεως τῆς ὁποίας προῆλθεν ἡ οἰκουμενικὴ κίνησις καὶ πρὸς τὴν ὁποίαν εὐλόγως συνδέει ὁ σ. τὴν ὄλην ἐνωτικὴν κίνησιν, νοεῖται ἐνταῦθα οὐχὲν ἐν τῇ περιορισμένῃ συνήθει ἐννοία τῆς ἐξωτερικῆς, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ τῆς ἐσωτερικῆς ἱεραποστολῆς ἐν ταῖς λεγομέναις χριστιανικαῖς, ἀλλὰ δυστυχῶς ἀπεξενωμέναις κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀπὸ τῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ κοινωνίας. Ἐντεῦθεν ἀντιλαμβάνεται τις τὴν σπουδαιότητα τοῦ παρόντος ἔγχειρήματος, πρὸς τὴν σπουδαιότητα εἶναι ἀνάλογος καὶ ἡ σοβαρότης, μεθ' ἧς ἐπιλαμβάνεται τῆς προσπάθειας του ὁ εὐπαιδευτος συγγραφεὺς.

Ὁ Α' τόμος, ὅστις εἶναι ἀφιερωμένος εἰς τὰς μετεχούσας τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως ὁμολογίας καὶ ἐπιγράφεται «Διὰ χριστιανικὰ ὁμολογία καὶ ἡ σύγχρονος κατάστασις», διαίρεται εἰς δύο κύρια μέρη, ἐν μὲν τῷ πρώτῳ τῶν ὁποίων ἐξετάζεται ἢ τε οἰκουμενικὴ κίνησις ἐν ἐκτάσει καὶ ἐν τῇ ἐξελλίξει τῆς καὶ ὁ Προτεσταντισμὸς καθ' ἑαυτὸν καὶ ἐν τῇ σχέσει τῶν διαφόρων ὁμολογιῶν του πρὸς τὴν οἰκουμενικὴν καὶ τὴν μετ' αὐτῆς ἀναποσπάσεως συνδεομένην ἱεραποστολικὴν κίνησιν (σ. 19-132), ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ μέρει γίνεται λόγος περὶ τῆς Ὀρθοδοξίας καθ' ἑαυτὴν τε καὶ ἐν τῇ ὑπὸ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς ἀντιμετωπίσει τοῦ συγχρόνου ἡμῖν κόσμου καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ συμμετοχῇ αὐτῆς εἰς τὴν οἰκουμενικὴν καὶ ἱεραποστολικὴν κίνησιν, ὡς καὶ ἐν τῇ σχέσει τῶν πρὸς τὰς ἄλλας ἐκκλησίας καὶ ἰδίᾳ τὴν Ρωμαιοκαθολικὴν (σ. 133-222). Ἐπακολουθοῦσι πλούσιαι σημειώσεις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παραπομπῶν τῶν προηγουμένων κεφαλαίων (σ. 222-277) καὶ πίνακες ὀνομάτων καὶ περιεχομένων (σ. 279-292). Ἡ ἐξέτασις τῶν πραγμάτων γίνεται μετὰ διεξοδικότητος καὶ σχετικῆς κατανοήσεως, παρεχομένης εἰκόνας τῆς τε οἰκουμενικῆς κινήσεως καὶ τῶν μετεχουσῶν αὐτῆς ὁμολογιῶν τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Ὀρθοδοξίας ἀφ' ἑτέρου, ὡς καὶ τῆς

προσπαθείας αὐτῶν πρὸς ὀλοκλήρωσιν τῆς καθολικότητος τῆς Ἐκκλησίας. Ἰδιαιτέρας προσοχῆς καὶ ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου τυγχάνει τὸ β' μέρος τοῦ Α' τόμου, ἔνθα ὁ συγγραφεὺς προσπαθεῖ νὰ φιλοτεχνήσῃ εἰκόνα ἀντικειμενικῆν τῆς Ὁρθοδοξίας καθ' ἑαυτὴν καὶ ἐν τῇ σχέσει τῆς πρὸς τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν καὶ τὴν Ρωμαιοκαθολικὴν Ἐκκλησίαν θεωρουμένης, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιτυγχάνῃ ἀρκούντως, παρὰ τὴν ὁμολογουμένως καλὴν του θέλησιν.

Ὁ Β' τόμος, ἀφιερούμενος εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς ἔναντι τῶν ἀπ' αὐτῆς κεχωρισμένων ὁμολογιῶν, διαιρεῖται εἰς δύο κύρια μέρη, ἐν μὲν τῷ πρώτῳ τῶν ὁποίων ἀναλύεται ἀφ' ἑνὸς ἢ γένεσις τῶν χριστιανικῶν διαιρέσεων καὶ ἡ διὰ μέσου τῶν αἰῶνων ἐξέλιξις αὐτῶν ἀπὸ τοῦ σταδίου τῶν ἀντιθέσεων καὶ τῆς πολεμικῆς μέχρι τοῦ οἰκουμενικοῦ διαλόγου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ συμφιλιατικὴ ἔναντι τῶν λοιπῶν ὁμολογιῶν ἀποστολὴ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ὡς τῆς μοναδικῆς κατὰ τὸν συγγρ. Ἐκκλησίας, ἔτι δὲ καὶ ἡ συμμετοχὴ καὶ αὐτῆς εἰς τὸν οἰκουμενικὸν διάλογον πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς τῆς, ὡς τοῦ *unique hercail* (σ. 13-149), ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ μέρει ἐξετάζεται ἡ φύσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας (*communio ecclesiale*) καὶ τὰ μέσα τῆς καθολικῆς πληρότητος (*les moyens de manifester la plénitude catholique*). Ἐξαιρομένης ἰδιαιτέρως τῆς σπουδαιότητος τοῦ στοιχείου τῆς ἀποστολικότητος, ἧς ὁ αὐθεντικὸς φορεὺς εἶναι κατὰ τὸν συγγρ. ἡ ἐκκλησία του, ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ (σ. 153-270). Μετὰ τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ σ., ὅτι θὰ ἐπανέλθῃ ἐπὶ τοῦ θέματος προσεχῶς διὰ νέου ἔργου ὑπὸ τὸν τίτλον «*Plénitude catholique*», τὸ ἀξιόλογον ἔργον κατακλείεται διὰ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι τὰ προβλήματα τῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐνότητος αὐτῆς, ἅτινα ἀποτελοῦσι καὶ τὸ οὐσιῶδες θέμα τῆς προσεχοῦς Γενικῆς συνελεύσεως τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν, ἐν Νέφῳ Δελχί, θὰ εἶναι ἀναποσπάστως συνδεδεμένα καὶ ἐν τῇ προσεχεῖ Συνόδῳ τοῦ Βατικανοῦ καὶ ὅτι «ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, διάκονος πιστῆ εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ διακόνου Χριστοῦ, ὀφείλει ἐν τῇ ταπεινότητι ἀληθινῆς ἐλευθερίας πνευματικῆς νὰ θέσῃ τὸν κόσμον ἐνώπιον τῆς πληρότητος τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος». Ἐπακολουθοῦσι πλούσιαι σημειώσεις τοῦ Β' τόμου (σ. 273-324) καὶ πίνακες κυρίων ὀνομάτων καὶ περιεχομένων (σ. 327-340).

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι, παρὰ πᾶσαν ἐπιφύλαξιν ἣν δικαιούται νὰ ἔχῃ ὁ ἑτερόδοξος καὶ δὴ καὶ ὁ ὀρθόδοξος ἀναγνώστης τοῦ ἔργου τούτου, πρόκειται περὶ σπουδαίας συμβολῆς εἰς τὸν μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν διάλογον, διὰ τὴν ὁποίαν ὀφείλονται χάριτες εἰς τὸν φιλοπονώτατον συγγραφέα.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Sources chrétiennes. Les éditions du Cerf. Paris.

Ambroise de Milan, Des sacrements, De Mystères, Explication du Symbole. 1961. Σελ. 223.

Saint Augustin Commentaire de la première Epître de S. Jean. 1961. Σελ. 452.

S. Leon Le Grand Sermons, Σελ. 165.

Ὁ πρῶτος τῶν ἀνωτέρω σημειουμένων τόμων τῆς γοργῶς προχωροῦσης λαμπρᾶς γαλλικῆς συλλογῆς Sources chrétiennes περιέχει ἀναθεωρημένην κριτικὴν ἔκδοσιν τῶν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς κατηχήσεως καὶ τῆς λειτουργικῆς διαφωτίσεως σπουδαίων πραγματειῶν Ἀμβροσίου τοῦ Μεδιολάνων, εἰς ἃ νῦν προστίθεται ἡ ἐπίσης σπουδαία Explicatio Symboli τοῦ αὐτοῦ πατρὸς. Τὴν ἔκδοσιν ταύτην μετ' εἰσαγωγῆς, κριτικῶς ἀποκατασταθέντος κειμένου, μεταφράσεως καὶ σχολίων ὀφειλομένων εἰς τὸν γνωστὸν λειτουργιολόγον Dom Bernard Botte, μοναχὸν τοῦ Mont César.

Ὁ δεῦτερος τῶν ἀνωτέρω σημειουμένων τόμων περιέχει τὸ περίφημον ὑπόμνημα τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου εἰς τὴν Α' Καθολικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἰωάννου, ἐκδιδόμενον ἐνταῦθα

μετ' ἐμπεριστατωμένης εἰσαγωγῆς, κριτικῆς ἐπεξεργασίας, μεταφράσεως καὶ σχολίων ὑπὸ τοῦ ἐγκρίτου αὐγουστινολόγου καθηγητοῦ τῆς φιλοσοφίας ἰησοῦτου πατρὸς Paul Agaësse. Περισπούδαστος εἶναι καὶ ἡ λεξιλογικὴ καὶ θεολογικὴ ἔρευνα τῆς περὶ ἀγάπης διδασκαλίας τοῦ κορυφαίου πατρὸς τῆς Δύσεως (amor dilectio, caritas).

Τέλος ὁ τ ρ ῖ τ ο ς νέος τόμος τῶν Sources chrétiennes περιλαμβάνει τοὺς λόγους τοῦ πάπα Λέοντος τοῦ μεγάλου εἰς τὸ Sacramentum pascale, τ. ξ. εἰς τὸ θεῖον πάθος, τὴν Ἀνάστασιν, τὴν Ἀνάληψιν καὶ τὴν Πεντηκοστήν, ἐκδιδομένους κριτικῶς μετ' εἰσαγωγῆς, μεταφράσεως καὶ σχολίων ὑπὸ τοῦ Dom René Dolle, μοναχοῦ τοῦ Clervaux.

II. I. M.

Γ ε ω ρ γ. Ν. Π α λ α ι ο λ ό γ ο υ, Παιδαγωγικὴ ψυχολογία καὶ τὰ κύρια ρεύματα τῆς σύγχρονου Ψυχολογίας ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν ἀγωγήν. Ἐν Ἀθήναις 1960. Σελ. 352.

Εἶναι εὐχάριστον ὅτι ἐν Ἑλλάδι, ἥτις δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς πατρίς τῆς ἐπιστήμης τῆς Ψυχολογίας, ἀν μὴ εἶναι ἡ πραγματικὴ τῆς πατρὸς ἡ Παλαιστίνη, καὶ δὴ καὶ ὁ Χριστιανισμός, παρατηρεῖται, μάλιστα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ζωηρὸν ψυχολογικὸν διαφέρον καὶ πληθύνονται αἱ ψυχολογικαὶ μελέται. Εἷς δὲ τῶν κυριωτέρων ἐκπροσώπων καὶ παραγόντων τῆς ψυχολογικῆς κινήσεως ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ τυγχάνει ὁ διακεκριμένος ψυχολόγος καὶ παιδαγωγός, κ. Γ. Παλαιολόγος, ὅστις ὡς Γεν. Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας ὑπουργοῦντος τοῦ κ. Θ. Τουρκοβασίλη, ἐγένετο καὶ εισηγητῆς τοῦ θεσμοῦ τῶν Παιδαγωγικῶν Ἀκαδημιῶν παρ' ἡμῖν καὶ εἶναι ἰδιαιτέρως εὐχάριστον, ὅτι ἀποσυρθεὶς τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως τῆς Μαρμαρῆς Παιδαγ. Ἀκαδημίας καὶ συνελθὼν ἐκ μακρᾶς ἀσθενείας συνεχίζει τὴν ἐκδοσὴν περισπουδᾶστων ἔργων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐπίλεκτον θέσιν κατέχει ἡ μετὰ χεῖρας Παιδαγωγικῆς Ψυχολογία. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ 4 κυρίων μερῶν, ἐν τῷ α' τῶν ὁποίων ἐξετάζεται ἡ ψυχολογία τοῦ παιδὸς καὶ τὰ πορίσματα τῆς ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἀγωγήν, χρησιμοποιοῦμένων ἐν μέτρῳ καὶ τῶν πορισμάτων τῆς Πειραματικῆς Ψυχολογίας (σ. 11-140), ἐν τῷ β' ἡ ψυχολογία τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν ἀγωγήν τῶν ἐφήβων (σ. 141-221), ἐν τῷ γ' ἡ δομικὴ ψυχολογία (Strukturpsychologie) τῶν Dilthey-Spranger, ἧς τυγχάνει ἐνθέρμος θιασώτης ὡς πιστός καὶ ἐπίλεκτος μαθητῆς τοῦ Spranger (222-50), καὶ τὸ δ' μέρος ἀφιερῶται εἰς τὴν θεραπευτικὴν ψυχολογίαν τοῦ Freud, τοῦ Adler, οὗτινος τυγχάνει θαυμαστής, καὶ τοῦ Jung (250-351). Καὶ ἐκ τῆς συντόμου ταύτης δηλώσεως τοῦ πλουσιωτάτου περιεχομένου τοῦ βιβλίου ἀντιλαμβάνεται τις, ὅτι πρόκειται περὶ παιδαγωγικῆς ψυχολογίας ὅχι τῆς συνήθους μορφῆς, ἀλλὰ περιλαμβανούσης ἀπάσας τὰς ἐκδηλώσεις αὐτῆς, τὰς συνήθως ἐξεταζομένας αὐτοτελῶς. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, ὅτι τὸ κέντρον τοῦ βάρους τοῦ ἔργου τούτου ἀποτελεῖ τὸ δ' μέρος καὶ ἰδίᾳ τὸ περὶ τοῦ ἀτομικῆς λεγομένης ψυχολογίας καὶ ἀγωγῆς τοῦ Adler κεφάλαιον τοῦ μέρους τούτου. Ἐνταῦθα ἐπιτραπήτω ἡμῖν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι, παρ' ὅλον τὸν θαυμασμὸν ἡμῶν πρὸς τὸν Adler καὶ τὸ ἔργον του, ἔχομεν ἐπιφυλάξεις ἔναντι μερικῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ μεγάλου τούτου, ἀλλ' ἀγνωστικιστοῦ σοφοῦ, καὶ δὴ καὶ ἔναντι τῆς ἐσφαλμένης βιάσεως τῆς ἀνθρωπογνωσίας του, θεωροῦσης τὸν ἄνθρωπον ὡς φύσει ἀγαθὸν καὶ παραγνωρίζουσης τὴν ἐμφυτον ροπήν του πρὸς τὸ κακόν.

Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ κ. Παλαιολόγου, ἀποτελοῦν καρπὸν πλοῦσιον λιπαρᾶς μελέτης καὶ πλουσίας πείρας διδασκτικῆς καὶ ἐμπνεόμενον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν καὶ τῆς ἀπαραμιλλήτου δυνάμεως τῆς χριστιανικῆς ἠθροσκείας, πρὸς ἣν ἐπανειλημμένως ἐκδηλοῖ θαυμασμὸν καὶ ἀφοσίωσιν ὁ συγγραφεὺς, συνιστᾶμεν ὡς πολύτιμον βοήθημα οὐ μόνον εἰς τοὺς κατηχητὰς (εἰς οὓς συμπεριλαμβάνομεν καὶ τοὺς διδασκάλους τῶν ἱερῶν μαθημάτων), ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἐξομολόγους καὶ ἐν γένει εἰς τοὺς ἱερεῖς, ἔτι δὲ καὶ εἰς τοὺς γονεῖς, τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ δια-

παιδαγωγῶσιν τὰ τέκνα των ἐπὶ τῇ βάσει καὶ διὰ μέσου δεδοκιμασμένων παιδαγωγικῶν ἀρχῶν καὶ μεθόδων, ἔχοντες πάντοτε ὑπ' ὄψιν τὸ χρυσοῦν τοῦ ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν παράγγελμα «πάντα δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατέχετε» (Α' Θεσσαλ. ε' 21).

Π. Ι. ΜΙΡΑΤΣΙΚΩΤΗΣ

Μνημεῖα τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου. Νοταριακαὶ πράξεις Μυκίνου τῶν ἐτῶν 1663—1779 ἐκδιδόμεναι ὑπὸ Γ. Α. Πετροπούλου. Ἀθήναι 1960. Σελ. 1094.

Παρουσιάσαντες ἐν τῷ ΚΘ' τόμῳ τοῦ ἔτους 1959 τῆς «Θεολογίας» (σελ. 141 ἐξ. καὶ 440 ἐξ.) τὸν 1 καὶ 2 τόμον τῶν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ.Γ. Πετροπούλου καὶ ἐν τῷ παραρτήματι τῆς Σχολῆς ταύτης ἐκδιδόμενων παλαιῶν νοταριακῶν συμβολαιογραφικῶν Ἀρχείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν Παξῶν, προαγομεθα εὐχαρίστως νὰ παρουσιάσωμεν νῦν καὶ τὸν ὑπ' ἀριθ. 3 ὀγκώδη τόμον τῶν ἐν λόγῳ Μνημείων, περιέχοντα 1800 παλαιὰς νοταριακάς πράξεις τῆς Μυκίνου, ἐνδιαφερούσας οὐ μόνον τοὺς περὶ τὸ ἑλληνικὸν δίκαιον καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς Ἑλλάδος, ἰδίᾳ δὲ τῶν Κυκλάδων, καὶ δὴ καὶ τὴν λαογραφίαν αὐτῶν ἀσχολουμένους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικoὺς ἱστορικοὺς καὶ τοὺς θεολόγους ἐν γένει. Τὴν χρησιμοποίησιν καὶ τοῦ παρόντος τόμου, ὡς καὶ τῶν προηγουμένων, διευκόλυνουσι μεγάλως τὰ ἐν τέλει παρατιθέμενα ἀλφαβητικὰ εὐρετήρια κυρίων ὀνομάτων, τοπωνυμιῶν, ἑλληνικῶν καὶ ξένων λέξεων. Εὐχόμεθα δὲ τὴν συνέχισιν τῆς πολλαπλῶς ἀξιολόγου ταύτης προσπάθειας.

Π. Ι. Μ.

Συμβολαὶ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου, ὡς καὶ τῶν ἄλλων δικαίων τῆς ἀρχαιότητος ἐκδιδόμεναι ὑπὸ τῶν καθηγητῶν Γ. Πετροπούλου καὶ Ν. Πανταζοπούλου. Τόμος 8.

Δ. Γ. Σερεμέτη Ἡ δικαιοσύνη ἐπὶ Καποδιστρίου. Α' περίοδος 1828-9 μετ' ἀνεκδότων ἐγγράφων. Ἐκδοσις Σπουδαστηρίου ἱστορίας Ἑλληνικοῦ καὶ Ρωμαϊκοῦ δικαίου τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη 1959 Σελ. 484.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου τούτου ἐνδιαφέρει τοὺς ἀναγνώστας τῆς «Θεολογίας» καὶ δὴ καὶ ἡ συνθετικὴ ἔκθεσις περὶ τε τῆς καταστάσεως τῆς ἑλληνικῆς δικαιοσύνης ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ὅτε σπουδαιότατον μέρος διεδραμάτιζεν ἡ Ἐκκλησία (σελ. 17-42), καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰω. Καποδιστρίου διὰ τῶν ὑπὸ τοῦ ἐξαιρέτου α' κυβερνήτου τῆς ἀπελευθερωθείσης Ἑλλάδος ληφθέντων συστηματικῶν καὶ σοβαρῶν μέτρων (σελ. 43-220), ἐφ' ὧν ἀσκεῖται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως εὐρεῖα κριτικὴ καὶ συνάγονται συμπέρασματα (σ. 231-282) ἀποδίδοντα δικαιοσύνην εἰς τὸν καὶ ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου «ἀξιοθαύμαστον» ἄνδρα. Οὐχ ἤττον ἐνδιαφέρον τυγχάνει καὶ τὸ μακρὸν παράρτημα τοῦ ἔργου περιέχον περισπούδαστα ἀνέκδοτα ἐγγραφα, ἦτοι διατάγματα καὶ ἐγκυκλίους (σ. 283-562). Ἐπακολουθεῖ ἀναλυτικὸν εὐρετήριο διαταγμάτων ἐγκυκλίων, ἀποφάσεων, πράξεων καὶ ἐγγράφων δικαστηρίων καὶ δικαστικῶν καὶ διοικητικῶν ἀρχῶν, ὡς καὶ εὐρετήριο προσωπῶν καὶ πραγμάτων.

Π. Ι. Μ.

Νομικὸν ποινθὸν καὶ συνταχθὲν εἰς ἀπλὴν φράσιν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Καρπινίας Θεοφίλου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων (1788). Κριτικὴ ἔκδοσις μετὰ εἰσαγωγῆς καὶ εὐρετηρίων πινάκων ὑπὸ Σ. Γκίνη, ἐπιτίμου διδάκτορος τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ

Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Παράρτημα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπετηρίδος τῆς ἐν λόγῳ Σχολῆς. Θεσσαλονίκη 1960. Σελ. ν' + 363.

Ἐἰς τῶν ἐπὶ παιδείᾳ, ἐλληνικῇ τε καὶ ἐκκλησιαστικῇ, διαπρεφάντων κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν τοῦ γένους ἡμῶν ἐγένετο καὶ ὁ ἐξ Ἰωαννίνων Θεόφιλος ἐπίσκοπος τῆς ἐν Μακεδονίᾳ Καμπανίας, συγγραφεὺς ἄλλων τε ἔργων καὶ τοῦ περισπουδάστου «Νομικοῦ», ὅπερ εἶχε μὲν ἐκδοθῆ τῷ 1887 ὑπὸ τοῦ Ἑλ. Ταπεινοῦ καὶ τοῦ Κ. Βασιλειάδου ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλὰ κακοποιημένον, οὕτως ὥστε, λόγῳ τῆς ἱστορικῆς μάστιγα σπουδαιότητος αὐτοῦ, νὰ παρίσταται ἀνάγκη νέας ἐκδόσεως καὶ δὴ κριτικῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπαρχόντων ἐξ χειρογράφων αὐτοῦ. Τὸ ἔργον δὲ τοῦτο ἀνέλαβεν ἀνὴρ ἐντριβῆς οὐ μόνον περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐλληνικοῦ δικαίου, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ παλαιὰ χειρόγραφα καὶ τὴν κριτικὴν αὐτῶν ἐκδοσιν, ὁ κ. Δ. Γκίνης ἐπίτιμος διδάκτωρ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Τῆς ἐκδόσεως ταύτης προτάσσεται ὁ προσήκων πρόλογος καὶ ἡ ἀπαραίτητος εἰσαγωγή, ἐν ἣ ἐξετάζεται ἡ προσωπικότης τοῦ συγγραφέως τοῦ Νομικοῦ, τὸ συγγραφικόν του ἔργον καὶ ἰδιαιτέρως τὸ ὑπὸ ἐκδοσιν ἔργον, κατὰ τὸν σκοπὸν, τὸν χρόνον τῆς συντάξεως, τὸν τίτλον, τὰς πηγὰς, τὴν τεχνικὴν, τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν χειρόγραφον παράδοσιν αὐτοῦ. Σκοπὸς τῆς συντάξεως τοῦ ἔργου τούτου τοῦ Θεοφίλου «ἦτο ἡ διδασκαλία τοῦ πολιτικοῦ νόμου, ἐπιτυχανομένη διὰ συντόμου καὶ εἰς ἀπλουστευμένην γλῶσσαν γεγραμμένου ἐγχειριδίου, ἀντὶ τῶν δυσσευρέτων καὶ δυσλήπτων Πανδεκτῶν, Νεαρῶν κλπ.» καὶ προωρίζετο, ὡς φαίνεται, διὰ τοὺς κληρικούς καὶ ἰδιαιτέρως τοὺς ἐπισκόπους, εἰς οὓς ἦτο ἐπιτετραμμένη ὑπὸ τοῦ Κατακτητοῦ ἡ ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης εἰς τοὺς χριστιανούς ἐπὶ θεμάτων τοῦ οἰκογενειακοῦ δικαίου καὶ ἐπὶ διαθηκῶν (σ. λγ' + 363). Τὸ ἔργον κατακλείεται διὰ τριῶν ἀπαραιτήτων εὐρετηρίων, ἐνὸς τῶν πηγῶν, ἑτέρου τῶν ἰδιωματικῶν καὶ ξένης προελεύσεως λέξεων καὶ ἄλλου καθ' ὕλην, «Ἡ τε εἰσαγωγή τοῦ κ. Γκίνη καὶ τὸ «Νομικόν» τοῦ Θεοφίλου ἐπιχέουσιν ἱκανὸν φῶς οὐ μόνον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐλληνικοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος.

Π. Ι. Μ.

Τάσου Ἰ. Α. Γριτσοπούλου, Μονὴ Φιλοσόφου. Ἐν Ἀθήναις 1960. Σελ. 496.
Πίνακες 8.

Αἱ παλαιαὶ Μοναὶ ἀποτελοῦσι μνημεῖα σπουδαῖα οὐ μόνον ἐξ ἐπόψεως καλλιτεχνικῆς καὶ φιλολογικῆς, ἀλλὰ καὶ ἱστορικῆς καὶ ἐθνικῆς καὶ εἶναι λίαν εὐπρόσδεκτος ἡ παμμερὴς ἐνασχόλησις περὶ αὐτάς, ἥτις, ὡς μὴ ὄφελε, δὲν καλλιεργεῖται ἐπαρκῶς παρ' ἡμῖν. Τοιοῦτο μνημεῖον εἶναι καὶ ἡ ἐν Γορτυνίᾳ ἱστορικὴ Μονὴ τῆς Παναγίας τοῦ Φιλοσόφου, εἰς ἣν ἀφιεροῦται ἡ μετὰ χειρὸς ἀξιόλογος ἐργασία τοῦ ἐφόρου τῆς ἐν Δημητσάνῃ Βιβλιοθήκης κ. Τάσου Γριτσοπούλου, γνωστοῦ καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν δημοσιευμάτων του, ἐκδοθεῖσα ἐπὶ τῇ συμπληρώσει χιλιετηρίδος ἀπὸ τῆς ὑπὸ τινος αὐλικοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου Φωκᾶ ἰδρύσεως αὐτῆς. Ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ δὲν ἐξετάζεται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν πηγῶν μόνον ἡ Μονὴ καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' εἰλόγως εὐρὺ τμήμα αὐτῆς καταλαμβάνει καὶ ἡ διαπραγματεύσις τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τῶν ἀνὰ τὴν Πελοπόννησον καὶ τὸ Πανελλήνιον διεσπαρμένων καὶ διακριθέντων πολυαριθμῶν πνευματικῶν τέκνων αὐτῆς. Ἐν 15 κεφαλαίοις τοῦ Α' μέρους (σ. 11-230) ἐξετάζονται ἡ θέσις τῆς Μονῆς, αἱ πηγαὶ τῆς ἱστορίας της, τὸ παλαιὸν καὶ τὸ νέον καθολικόν, ὁ χορηγὸς τῆς ἀγιογραφῆσεως, πατριαρχικὰ γράμματα, ἡ ἱστορία τῆς Μονῆς κατὰ τὸν ιζ', ιη', καὶ ιθ' αἰῶνα μέχρι τῆς διαλύσεως αὐτῆς, ὡς καὶ οἱ ἡγούμενοι αὐτῆς. Ἐν δὲ τῷ Β' μέρει τοῦ βιβλίου ἐξετάζονται οἱ ἐκ τῆς εὐανδροτάτης ταύτης Μονῆς, ὡς καὶ τῆς σενώματα μετ' αὐτῆς συνδεδεμένης καὶ οὐχ ἤττον εὐάνδρου καμπούλεως τῆς Δημητσάνης ὀρηθέντες καὶ ἀναδει-

χθέντες πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἱεροσολύμων (σ. 230-372) ἀρχιερεῖς τοῦ ιζ', ιη' καὶ ιθ' καὶ κ' αἰῶνος. Ἡ ἐργασία κοσμεῖται δι' ὀκτώ καλλιτεχνικῶς τετυπωμένων πινάκων εἰκονιζόντων τὸ παλαιότερον καὶ τὸ νεώτερον καθολικὸν τῆς Μονῆς καὶ τὰς τοιχογραφίας καὶ ἄλλας εἰκόνας αὐτῆς.

Ἐν τῷ ἐπιμέτρῳ τοῦ βιβλίου δικαιολογοῦνται ἐπαρκῶς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως αἱ ἐν τῷ βιβλίῳ παρατηρούμεναι ἀτέλειαι, οἷαι εἶναι ἡ ἔλλειψις αὐστηρᾶς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ἔργου τούτου καὶ ἄλλα τινὲς ἀτέλειαι περὶ τὴν ἐκτύπωσιν αὐτοῦ, παρὰ τὰς ὁποίας ἀτελείας τὸ βιβλίον προσφέρει ἀξιολόγους ὑπηρεσίας καὶ καθ' ἑαυτὸ καὶ ὡς συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν Ἑλλάδι Μονῶν.

Π. Ι. Μ.

Ἄποστόλου Γ. Κωνσταντινίδου. Τὰ ἐν τῷ Πηλίῳ ὄρει παλαιὰ καὶ σύγχρονα χριστιανικὰ μνημεῖα. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1960. Σελ. 233 μετὰ πολλῶν εἰκόνων.

Ὁ φιλόμοσος καὶ φιλόπολις συγγραφεὺς, μετ' εἰσαγωγὴν περὶ τῶν ἐπὶ τοῦ Πηλίου ὄρους 24 χωρίων καὶ ἰδιαιτέρως περὶ τῆς Ζαγοράς, θεωρουμένων ὡς κέντρων χριστιανικῶν ἡσυχαστηρίων, ἐξετάζει καὶ περιγράφει μετὰ ζήλου πολλοῦ τὰ αὐτόθι πολυάριθμα παλαιὰ καὶ νεώτερα χριστιανικὰ μνημεῖα, στηριζομένος ὄχι μόνον εἰς διάφορα βοηθήματα, ἀλλὰ καὶ εἰς προσωπικὰς του ἐντυπώσεις ἐξ ἐπιτοπίου ἐπισκέψεως καὶ παραθέτων πολλὰς πληροφορίας καὶ αὐτοῦσια χαρακτηριστικὰ καὶ διαφωτιστικὰ κείμενα (ἔγγραφα, ἐπιγραφαὶ κλπ. βιβλία κλπ.).

Π. Ι. Μ.

Martin Noth, Das zweite Buch Mose. Exodus, Ubersetzt und Erklart, Göttingen, 1959, σελ. 230.

Ἡ ὑπὸ τοῦ ἐν Tübingen καθηγητοῦ Arthur Weiser ἐκδιδομένη ἐρμηνευτικὴ σειρὰ εἰς τὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα Das Alte Testament Deutsch γνωστὴ, περιεβλήθη διὰ μελλόνος ἔτι κύρους, διότι εἰς τὰ ὀνόματα τῶν πολλῶν συνεργατῶν τῆς προσετέθη καὶ ἐκεῖνο τοῦ κορυφαίου παλαιοδιαθηκολόγου Martin Noth, Καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βόννης. Ἐκ τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ σεβαστοῦ Καθηγητοῦ προαναγγελλομένων τριῶν ὑπομνημάτων ἐξεδόθη μέχρι τοῦδε ἐν εἰς τὸ βιβλίον τῆς Ἐξόδου. Ὡς καὶ τὰ ἄλλα ἔργα τοῦ σ. οὗτω καὶ τὸ μετὰ χεῖρας ἔτυχεν εὐμενοῦς ὑποδοχῆς ἐκ μέρους τῶν ἐδικῶν, χάρις εἰς τὴν σαφήνειαν, τὴν μεθοδικότητα καὶ τὴν ἐν γένει ἐπιστημονικὴν ἀξίαν του.

Τοῦ ἐρμηνευτικοῦ ὑπομνήματος προτάσσεται εἰσαγωγὴ εἰς τὸ βιβλίον τῆς Ἐξόδου, ἀποτελούμενη ἐκ τριῶν παραγράφων, ἐν ταῖς ὁποίαις ἐξετάζονται τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου, ἡ φιλολογικὴ αὐτοῦ σύνθεσις καὶ ἡ μορφή, τὴν ὁποίαν ἔλαβε τοῦτο τελικῶς (σελ. 1-9). Ἡ εἰσαγωγὴ αὕτη εἶναι βραχεῖα μὲν ἀλλὰ λίαν ἐμπεριστατωμένη καὶ σαφής. Δι' αὐτῆς διαφωτίζεται τις ἱκανοποιητικῶς ἐπὶ τῶν ἐπικρατουσῶν σήμερον ἀπόψεων, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ φιλολογικὸν κυρίως πρόβλημα οὐ μόνον τῆς Ἐξόδου, ἀλλὰ καὶ ὁλοκλήρου τῆς Πεντατεύχου, τῆς ὁποίας ἀναπόσπαστον μέρος τυγχάνει τὸ περὶ αὐτοῦ ὁ λόγος βιβλίου. Ὁ σ. ὀμιλεῖ ἀνεπιφυλάκτως περὶ τῶν οὕτω καλουμένων πεντατευχιῶν «πηγῶν», τῶν ὁποίων τὴν ὑπαρξίν θεωρεῖ ἀνυπόληπτον. Ὅτι δὲ δέχεται τὴν μεσαιωνικὴν τῆς Πεντατεύχου, ὑπεθημιζομένην ὅτι αἱ ἐπὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ ἔρευναι ἀπέδειξαν τὸ ἀδύνατον τῆς συντάξεως ταύτης ὑφ' ἑνὸς μόνου «συγγραφέως» καὶ δι' τοῦ Μωυσέως. Ὡς γνωστὸν περὶ τὴν προέλευσιν τοῦ ἀνωτέρου τούτου ἔργου διεξήχθησαν εἰς τὸ παρελθὸν δεκάται ἐπιστημονικαὶ συζητήσεις, ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ἡ διὰ πλείστους ὅσους λόγους ἀμφισβήτησις τῆς μέχρι τοῦ 17ου αἰῶνος ἐπικρατησάσης ἀπόψεως περὶ τῆς ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ Μωυσέως προελεύσεως τῆς

Πεντατεύχου. Τὴν ἀμφισβήτησιν ταύτην οἱ πλείστοι τῶν διεθνoῦς κύρους παλαιοδιαθηκολόγων θεωροῦν σήμερον δεδικαιολογημένην. Παρὰ τῆ Ὀρθοδόξῳ ὡς καὶ τῆ Ρωμαιοκαθολικῆ Θεολογίᾳ, διατυποῦνται σοβαραὶ ἐπιφυλάξεις ἐν προκειμένῳ. Βεβαίως εἶναι ἀληθές, ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦτο τυγχάνει ἐξόχως σοβαρόν, ἀλλ' ἡ λύσις του δὲν ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀπορρίψεως τῶν περὶ τῶν «πηγῶν» πορισμάτων τῆς νεωτέρας κριτικῆς. Ἀπαιτεῖται μᾶλλον ἡ διαμόρφωσις ἰδίας θεωρίας, διὰ τῆς ὁποίας νὰ προασπίζηται μὲν ἡ μωσαϊκότης τῆς Πεντατεύχου, νὰ ἐξηγῶνται ὁμῶς συγχρόνως καὶ αἱ πολυποικίλοι ἀνωμαλῆαι, τὰς ὁποίας αὕτη παρουσιάζει. Πάντως τὰ περὶ τὴν προέλευσιν τῆς Πεντατεύχου ἀκανθώδη ταῦτα ζητήματα διαφωτίζονται ἀρκεσύντως εἰς τὸ κλασσικὸν τοῦ σοφοῦ Καθηγητοῦ ἔργον *Überlieferungsgeschichte des Pentateuch*, τὸ ὁποῖον συμβάλλει οὐχὶ ὀλίγον εἰς τὴν πληρεστέραν κατανόησιν τῶν ἐν τῷ παρόντι ὑπομνήματι διατυπομένων ἀπόψεων.

Μετὰ τὴν βραχεῖαν ταύτην ἀλλὰ θαυμασίαν εἰσαγωγὴν ἀκολουθεῖ τὸ ἐρμηνευτικὸν ὑπόμνημα, τὸ ὁποῖον, συμφώνως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ σ. γενομένην ἐπιτυχῆ διάταξιν τῆς ὕλης τοῦ βιβλίου τῆς Ἐξόδου, διαιρεῖται εἰς δύο κύρια μέρη, ἥτοι α') I, 1-15, 21 (ἡ ἐξοδος ἐξ Αἰγύπτου, σελ. 9-100) καὶ β') 19, 1-40, 38 (ἡ ἐν Σινᾷ σύναψις τῆς διαθήκης καὶ αἱ πρῶται διατάξεις τοῦ Θεοῦ, σελ. 121-128), συνδεδεμένα διὰ παρενθετικοῦ τμήματος περιέχοντος μικράς τινας διηγήσεις σχετικὰς πρὸς τὸ κεντρικὸν θέμα τῆς εἰς τὴν ἔρημον περιπλανήσεως τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ περιλαμβανομένου ἐν 15, 22-18, 27 (ἡ ἀρχὴ τῆς ἐν τῇ ἐρήμῳ διαμονῆς τοῦ Ἰσραήλ, σελ. 101-121). Οὕτω ὁ σ. δὲν δέχεται τὴν τριμερῆ διαίρεσιν τοῦ βιβλίου οὔτε τὴν αὐστηρῶς διμερῆ.

Τὸ ὑπόμνημα εἶναι πλήρως ἐνημερωμένον ἐπὶ τῶν σημερινῶν ἀπόψεων τῆς ἐπιστήμης ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους προβλήματα τοῦ βιβλίου. Δὲν ἐπιθυμεῖ ὁμῶς ὁ σ. νὰ διευρύνῃ τὰς συζητήσεις ἐπὶ τῶν ἐνιαχοῦ ἀναφομένων αὐστηρῶς ἐπιστημονικῶν ζητημάτων. Τινὰ μάλιστα ἐξ αὐτῶν, ὡς εἶναι π.χ. τὸ τῆς μεταναστεύσεως πασῶν ἢ μὴ τῶν Ἰσραηλιτικῶν φυλῶν εἰς Αἴγυπτον, τὸ τῆς χρονολογίας τῆς ἐξόδου, τὸ τῆς τοπογραφίας τοῦ Σινᾶ καὶ πλεῖστα ἄλλα, οὐδόπως οὗτος θίγει, ἐφ' ὅσον ταῦτα ἐνδιαφέρουν, ὡς γνωστόν, μόνον τοὺς εἰδικούς. Οὕτω ὁ σ. ἐπιτυγχάνει νὰ προσαρμόσῃ πλήρως τὸ ἔργον του πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Α. Τ. Deutsch, ἥτις ἐπιδιώκει νὰ παρουσιάξῃ ὑπομνήματα ἐπιστημονικῆς μὲν ἀξίας πλὴν προσιτὰ καὶ εἰς τὸν μὴ εἰδικὸν ἀναγνώστην. Πρέπει δὲ νὰ σημειωθῆ, ὅτι ἐπισταμένη μελέτη τοῦ ὑπομνήματος τούτου πείθει περὶ τῆς ὑπεροχῆς του ἐναντι ὄλων σχεδὸν τῶν ἄλλων ὑπομνημάτων τῆς σειρᾶς αὐτῆς. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδεμίαν ἐκπληξιν ἐμποιεῖ εἰς ὅσους ἔχουν γνωρίσει καὶ τὰ λοιπὰ ἔργα τοῦ ἐπιφανοῦς συγγραφέως.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ν. ΣΙΜΩΤΑΣ